

Wykluczenie edukacyjne

Wykształcenie jest jednym z podstawowych czynników decydujących o możliwości wypełniania ról społecznych, a tym samym o uczestnictwie lub wykluczeniu społecznym. Wykluczenie edukacyjne — jeden z aspektów wykluczenia społecznego — to niezdolność do uczestniczenia w ważnych aspektach życia zbiorowego: społecznych, gospodarczych czy politycznych, wynikająca z niskiego poziomu wykształcenia¹. Marginalizacja w obszarze edukacji może być również określana w kategoriach dyskryminacji i odnosić się do nierówności w dostępie do kształcenia² oraz szeroko rozumianej kultury.

Wykluczenie edukacyjne jest szczególnie ważne w kontekście dzieci i młodzieży ze względu na dziedziczenie statusu społeczno–kulturowego, na który składa się również wykształcenie. Jednym z zadań powszechnego systemu edukacji w Polsce jest wyrównywanie szans edukacyjnych, a przez to również szans społecznych dzieci i młodzieży oraz zapobieganie dziedziczeniu wykluczenia społecznego. Rzetelna i powszechna edukacja podstawowa (w tym edukacja przedszkolna) została uznana przez Komisję Europejską za narzędzie przeciwdziałania nierównościom wynikającym z różnicy płci, miejsca zamieszkania, dochodów czy pochodzenia społecznego³. Głównym zadaniem kształcenia na poziomie szkolnictwa średniego jest diagnoza potencjału każdego ucznia w celu ukierunkowania dalszej ścieżki edukacyjnej i/lub kariery zawodowej⁴.

Konwencja o prawach dziecka

Artykuł 28. Dziecko ma prawo do bezpłatnej nauki dostępnej na wszystkich poziomach szkolnictwa.

Artykuł 29. Państwo ma obowiązek ukierunkowania nauki dziecka na jak najpełniejszy rozwój jego osobowości i talentów oraz rozwijanie szacunku dla praw człowieka.

Artykuł 30. Dzieci z mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych mają prawo do korzystania z własnej kultury, do wyznania i praktykowania swojej religii lub używania własnego języka.

Artykuł 31. Dziecko ma prawo do wypoczynku, czasu wolnego i zabawy.

Wykluczenie edukacyjne

1. System edukacji w Polsce

System edukacji w Polsce jest powszechny — każdy ma prawo do nauki, a dzieci i młodzież do 18. r.ż. podlegają obowiązkowi szkolnemu. Władze publiczne mają obowiązek zapewnienia obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 70). **Obowiązek szkolny** wypełnia się przez uczęszczanie do szkoły podstawowej lub gimnazjum. Obowiązek szkolny dziecka rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat (i nie odroczone mu rozpoczęcia spełniania obowiązku szkolnego) i trwa do ukończenia gimnazjum, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18. r.ż. Ponadto od roku szkolnego 2004/2005 dzieci sześciolatnie mają obowiązek uczęszczać do oddziałów zerowych przygotowujących do nauki szkolnej, w ramach szkół podstawowych lub przedszkoli. Obecnie wprowadzana jest reforma systemu oświaty, w ramach której w latach szkolnych 2009/2010–2011/2012 rodzice 6-latków mogą posyłać swoje dzieci do pierwszej klasy szkoły podstawowej. Od 1 września 2012 r. rozpoczyna się obowiązek szkolny dzieci 6-latków.⁵

Po ukończeniu gimnazjum **obowiązek nauki** spełnia się przez: uczęszczanie do publicznej lub niepublicznej szkoły ponadgimnazjalnej lub uczęszczanie na zajęcia realizowane w formach pozaszkolnych w akredytowanych placówkach publicznych i niepublicznych, lub uczęszczanie na zajęcia realizowane w ramach działalności oświatowej prowadzonej przez osoby prawne i fizyczne albo realizowanie, zgodnie z odrębnymi przepisami, przygotowania zawodowego u pracodawcy.⁶

Podstawową miarą powszechności nauczania jest współczynnik skolaryzacji, czyli miara partycypacji w systemie edukacyjnym. Obecnie spada liczba uczniów we wszystkich typach szkół ze względu na wychodzenie z systemu oświaty ostatnich roczników wyżu demograficznego.⁷ „Współczynnik skolaryzacji netto” jest to relacja liczby osób (w danej grupie wieku) uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia do liczby ludności (stan w dniu 31 grudnia) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.⁸ Jak widać w tabeli poniżej, współczynnik skolaryzacji na poziomie podstawowym i gimnazjalnym jest wysoki (96,7%; 94,3%), natomiast do szkół ponadgimnazjalnych, decydujących o statusie społecznym chodzi już niecałe 89% osób, mimo że nadal są one w wieku obowiązku szkolnego.

TABELA 1. WSPÓŁCZYNNIKI SKOLARYZACJI NETTO W ROKU SZKOLNYM 2009/2010.

Szkoły	Grupy wieku	W odsetkach		
		ogółem	mężczyźni	kobiety
Podstawowe	7–12	96,7	96,7	96,6
Gimnazja	13–15	94,3	93,9	94,8
Ponadgimnazjalne:				
- zasadnicze zawodowe ¹	16–18	14,2	19,2	8,9
- licea ogólnokształcące ² i profilowane	16–18	46,7	34,6	59,4
w tym licea ogólnokształcące	16–18	43,8	32,7	55,4
- technika ³	16–18	28,1	33,0	22,9
Policealne	19–21	7,0	5,2	9,0

¹ Łącznie ze specjalnymi szkołami przysposabiającymi do pracy

² Łącznie z uzupełniającymi liceami ogólnokształcącymi

³ Łącznie z ponadpodstawowymi średnimi szkołami zawodowymi i technikami uzupełniającymi

Źródło: GUS (2010), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2009/2010*.

1.1. Czynniki utrudniające dostęp do edukacji

Czynniki utrudniające dostęp do edukacji to:⁹

- 1) czynnik finansowy,
- 2) brak aspiracji edukacyjnych,
- 3) zła jakość niższych poziomów edukacyjnych w mniejszych miastach i na wsiach.

Czynnik finansowy

Edukacja w Polsce jest bezpłatna, co nie znaczy, że z dostępem do niej nie wiążą się żadne koszty. Te związane z edukacją dzieci i młodzieży (w systemie publicznym) można podzielić na:

- **koszty stałe** (np. podręczniki),
- **koszty zmienne**, związane przede wszystkim z miejscem zamieszkania (np. dojazd, zakwaterowanie).

Zarówno koszty stałe, jak i koszty zmienne, mogą utrudniać dostęp do edukacji dzieciom z biednych rodzin. Z kolei koszty zmienne (dojazd, zakwaterowanie itd.) wpływają szczególnie na szanse edukacyjne mieszkańców wsi i małych miast (co często koreluje z ubóstwem — patrz rozdział „Ubóstwo”), ponieważ są oni zmuszeni do ponoszenia kosztów związanych z nauką poza miejscem zamieszkania. Ten problem szczególnie dotyczy nauki ponadgimnazjalnej oraz dalszej. W konsekwencji dzieci i młodzieży pochodzące z biednych lub wiejskich środowisk mają utrudniony dostęp do edukacji.

Aspiracje edukacyjne

Aspiracje edukacyjne wynikają bezpośrednio z kapitału kulturowego rodziny pochodzenia. Szkoła nie może w pełni zrównoważyć wpływu domu rodzinnego na osiągnięcia i ścieżkę kariery edukacyjnej dzieci. Największą barierą jest brak motywacji do nauki u dzieci demotywowanych w swoim środowisku lub demotywowanych w sposób nieadekwatny do ich możliwości, co często zdarza się w dzieci pochodzących z rodzin ubogich. Barierę kariery edukacyjnej dzieci z rodzin o niższym kapitale kulturowym stwarzają również rodzice wykształceni i zamożni, którzy dbają o jak najlepsze warunki edukacji dla swoich dzieci, której to przewagi system oświaty nie potrafi wyrównać.¹⁰

W wyniku niskich aspiracji edukacyjnych dzieci i młodzieży dochodzi do autoselekcji, która dominuje w polskim systemie edukacji nad selekcjami szkolnymi (kierowanymi, zewnętrznymi)¹¹. Status społeczny rodziny pochodzenia zdecydowanie wpływa na plany młodzieży dotyczące wyboru szkoły ponadgimnazjalnej.

TABELA 2. STATUS SPOŁECZNY RODZINY POCHODZENIA DZIECKA A WYBÓR SZKOŁY PONADGIMNAZJALNEJ.

Planowany typ szkoły ponadgimnazjalnej	Status społeczny rodziny pochodzenia			Ogółem
	niski	średni	wysoki	
Liceum ogólnokształcące	21,2%	34,1%	57,1%	33,2%
Liceum profilowane	24,2%	28,4%	12,7%	23,0%
Technikum zawodowe	25,8%	29,5%	25,4%	26,9%
Zasadnicza szkoła zawodowa	28,8%	8,0%	4,8%	17,0%
Ogółem	100%	100%	100%	100%

Źródło: Domalewski J. (2006), *Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między strefą „możliwego” i „niemożliwego”*, w: *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, pod red. K. Szafraniec, Warszawa.

1.2. Jakość niższych poziomów edukacyjnych w małych miastach i na wsi

Wychowanie przedszkolne

Edukacja i wychowanie na poziomie przedszkolnym mają kluczowy wpływ na rozwój dziecka. Prawidłowo realizowany program przedszkolny pomaga rozwinąć indywidualne oraz społeczne umiejętności. Ponieważ jest to często pierwszy kontakt instytucji edukacyjnych z dzieckiem, stwarza on możliwość rozpoznania problemów zdrowotnych i rozwojowych u dzieci oraz ewentualnych trudności rodzinnych mogących wpływać na rozwój dziecka. Dzięki powszechnie dostępnej i dobrej jakościowo edukacji przedszkolnej można zapobiec wykluczeniu społecznemu dzieci wychowywanych w niekorzystnych materialnie i kulturowo warunkach. Mimo rosnącego trendu liczby dzieci korzystających z wychowania przedszkolnego, nadal widać dysproporcję pomiędzy miastem a wsią — niemal 20% 6-latków mieszkających na wsi nie chodzi do obowiązkowej „zerówki”.

TABELA 3. DZIECI W PLACÓWKACH WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO.

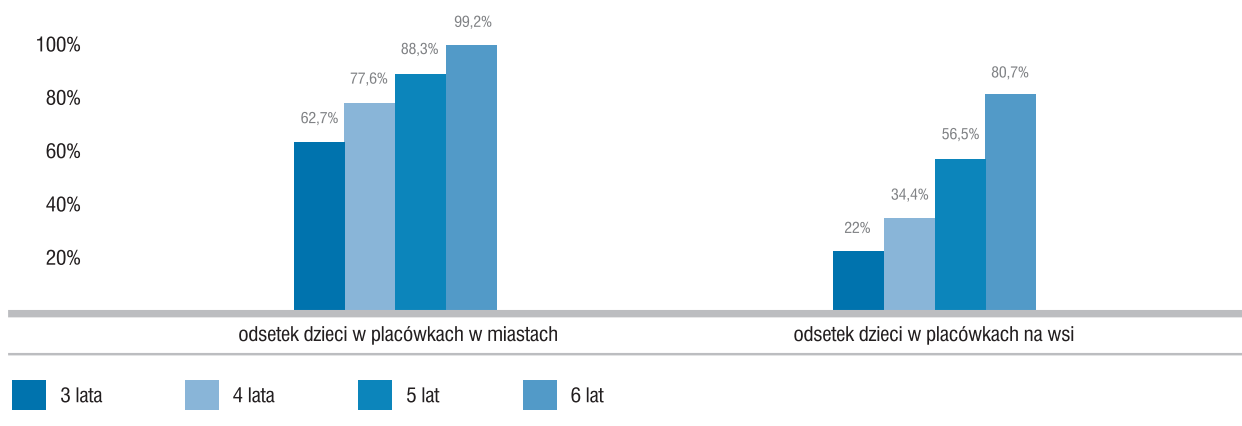
Kraj ogółem	Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego			Wskaźnik liczby dzieci w wieku 3–5 lat uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego do ogólnej liczby dzieci w wieku 3–5 lat		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem w %	miasto w %	wieś w %
2005/2006	840,0	590,4	249,6	41,0	58,4	19,1
2006/2007	862,7	610,7	252,0	44,5	63,0	21,2
2007/2008	871,9	622,6	249,3	47,3	65,7	23,1
2008/2009	919,1	652,3	266,8	52,7	70,6	28,6
2009/2010	994,2	693,2	301,0	59,7	75,9	37,5
2010/2011	1 058,8	733,0	325,8	64,6	80,2	43,1

Źródło: MEN (2010), *Upowszechnienie wychowania przedszkolnego*.

Dane o liczbie dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego dla lat 2005–2007 na podstawie danych GUS (*Oświata i wychowanie w roku szkolnym...*).

Dane o liczbie dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego dla lat 2008–2009 na podstawie Systemu Informacji Oświatowej wg stanu w dniu 30 września 2010 r.

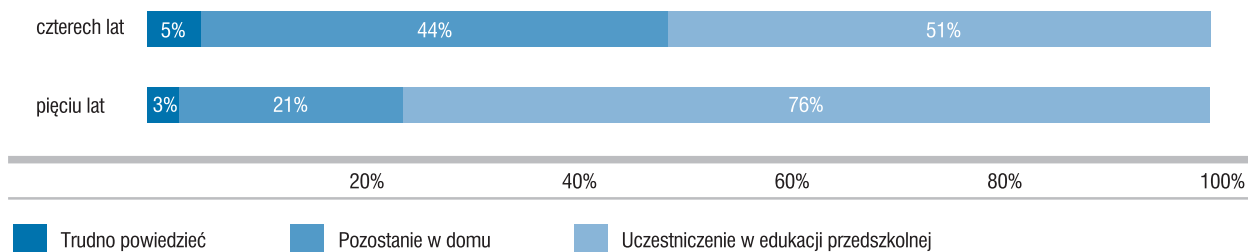
WYKRES 1. ODSETEK DZIECI UCZĘSZCZAJĄCYCH DO PLACÓWEK W MIASTACH I NA WSI W ROKU SZKOLNYM 2009/2010.

Źródło: GUS (2010), *Oświata i w roku szkolnym 2009/2010*.

WYKRES 2. OPINIE POLAKÓW O UPOWSZECHNIENIU EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ.

Co, Pana/i zdaniem, jest lepsze dla dziecka w wieku:

Źródło: CBOS (2009), *Polacy o upowszechnianiu edukacji przedszkolnej i obniżeniu wieku szkolnego*.

Ważnym aspektem uczestnictwa dzieci w edukacji przedszkolnej jest nastawienie rodziców. Mieszkańcy dużych miast są bardziej przekonani do tego, że dla cztero- i pięcioletków edukacja przedszkolna jest lepsza od pozostania w domu niż mieszkańcy wsi. Im wyższe wykształcenie rodziców, tym częstsze przekonanie, że dla najmłodszych lepsze jest uczestniczenie w edukacji przedszkolnej.¹²

W 2006 r. dzieci uczęszczające do przedszkola pierwszy rok, tzn. do klasy zerowej, wykazały ogólnie niższe umiejętności matematyczne niż dzieci dłużej chodzące do przedszkola, tzn. 2 do 4 lat. Nie zaobserwowano natomiast różnic między dziećmi pobierającymi edukację przedszkolną 2–letnią oraz 3–4–letnią, co może oznaczać, że dla rozwoju umiejętności matematycznych krytyczne są co najmniej dwa lata pobytu w przedszkolu.¹³

Szkoły podstawowe

Dzięki wynikom sprawdzianów przeprowadzanych na zakończenie szkoły podstawowej, można ocenić realizację postulatu dostępu do równej pod względem jakości edukacji podstawowej. Najlepsze w sprawdzianie wypadają dzieci z dużych i średnich miast, a najgorzej — z małych miejscowości i ze wsi.

Mówią dzieci

W mojej miejscowości jest tylko jedno, bardzo słabe gimnazjum. Nikt się specjalnie nie uczy, nauczycielom nie zależy, nie chcę tam iść. Ale mama się uparła, że blisko i bez kłopotu. Ja chcę iść do dobrego gimnazjum, a potem do liceum. Myślę też o studiach. Po tym gimnazjum w mojej miejscowości nie mam na to szans.
— Ewelina, 12 lat.

Z telefonów i maili do Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 116 111

TABELA 4. WYNIKI SPRAWDZIANU W LATACH 2006–2010 A WIELKOŚĆ MIEJSCOWOŚCI.

	2006	2007	2008	2009	2010
Wieś	24,43	25,6	24,9	21,6	23,50
Miasto do 20 tys.	24,77	26,1	25,3	22,06	23,95
Miasto od 20 tys. do 100 tys.	25,65	27,1	26,2	23,16	25,15
Miasto powyżej 100 tys.	27,02	28,1	27,2	24,5	26,41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze sprawozdań o wynikach sprawdzianów z poszczególnych lat: www.cke.edu.pl/index.php?option=content&task=view&id=136&Itemid=107

Gimnazja

Reforma systemu oświaty z 1999 r. wprowadziła do systemu edukacji trzyletnie gimnazja, ostatni etap obowiązkowej i jednakowej dla wszystkich edukacji. Celem tej zmiany było między innymi wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich poprzez podniesienie jakości nauczania oraz przesunięcie o rok pierwszego progu selekcyjnego — wyboru szkoły średniej. Badanie PISA z 2009 r. pokazało pozytywną zmianę wyników w związku z wprowadzeniem gimnazjum i systemu egzaminów wewnętrznych — ograniczony został odsetek najłabszych uczniów (w badaniu z 2000 r. zdiagnozowano „problem dolnej ćwiartki” — ponad 23% piętnastolatków w Polsce znalazło się poniżej poziomu minimum wyznaczonego przez PISA).¹⁴

TABELA 5. ODSETEK 15-LATKÓW OSIĄGAJĄCYCH WYNIKI PONIŻEJ DRUGIEGO POZIOMU UMIEJĘTNOŚCI W SKALI PISA, W TRZECH DZIEDZINACH BADANYCH W PROGRAMIE PISA W LATACH 2000–2009.

	2000	2003	2006	2009
Czytanie i interpretacja	23,2%	16,8%	16,2%	15,0%
Matematyka	-	22,0%	19,8%	20,5%
Rozumowanie w naukach przyrodniczych	-	-	17,0%	13,1%

Źródło: MEN (2010), *Wyniki Badania 2009 w Polsce. Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD PISA*.

Realizację obu założeń reformy można też oceniać poprzez analizę wyników egzaminów gimnazjalnych.

TABELA 6. WYNIKI EGZAMINU GIMNAZJALNEGO W LATACH 2007–2010 A WIELKOŚĆ MIEJSCOWOŚCI.

część egzaminu rok	humanistyczna				matematyczno–przyrodnicza			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
wieś	30,25	29,69	30,88	29,51	24,3	25,93	24,96	22,93
miasto do 20 tys.	29,97	29,32	30,89	29,51	24,1	25,61	25,02	23,03
miasto od 20 tys. do 100 tys.	31,11	30,19	31,85	30,68	25,2	26,84	26,38	24,18
miasto powyżej 100 tys.	32,71	31,87	33,32	31,95	27,0	28,65	28,13	25,77

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze sprawozdań o wynikach egzaminów gimnazjalnych z poszczególnych lat: www.cke.edu.pl/index.php?option=content&task=view&id=141&Itemid=122.

Zmiany w systemie szkolnictwa zaowocowały też silną polityką segregacyjną szkół, szczególnie na poziomie gimnazjalnym. Mimo że szkoły te mają obowiązek przyjmowania wszystkich dzieci z rejonu, mogą również przyjmować inne dzieci na podstawie własnych reguł rekrutacyjnych. Poza zewnętrzną rekrutacją dochodzi również do segregacji uczniów poprzez podział na oddziały klasowe — w niektórych szkołach powstają klasy „lepsze” i „gorsze”, w wyniku czego uczniowie tych drugich mają małe szanse nadrobienia zaległości.¹⁵

Szkoły ponadgimnazjalne

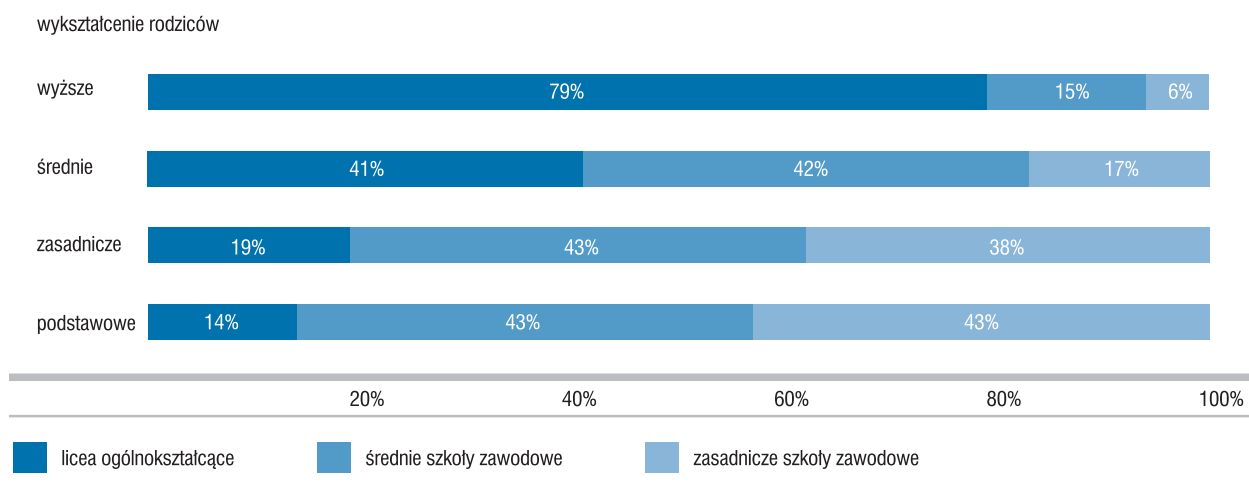
Wybór szkoły ponadgimnazjalnej determinuje dalszą ścieżkę edukacyjną i pośrednio — przyszłe miejsce w strukturze społecznej. Decyzje 15-latków zdecydowanie różnicuje wykształcenie ich rodziców — dzieci rodziców z wyższym wykształceniem pięciokrotnie częściej wybierają licea ogólnokształcące niż dzieci rodziców z wykształceniem podstawowym.

Mówią dzieci

Chciałabym chodzić na jakieś zajęcia plastyczne. Od zawsze rysuję, maluję, tworzę kolaże itp. Ale u nas w szkole, poza jedną godziną plastyki w tygodniu, nie ma żadnych zajęć dodatkowych ani kółka artystycznego. Tylko piłka nożna i tyle.
— Beata, 13 lat.

Z telefonów i maili do Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 116 111

WYKRES 3. ODSETKI WYBORU TYPU SZKOŁY PO DAWNEJ SZKOLE PODSTAWOWEJ WŚRÓD UCZNIÓW O RÓŻNYM WYKSZTAŁCENIU RODZICÓW.

Źródło: MEN (2010), Wyniki Badania 2009 w Polsce. Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD PISA.

1.3. Wykluczenie cyfrowe

Możliwość korzystania z komputera z odpowiednim oprogramowaniem oraz możliwość korzystania z Internetu są uznawane za podstawowe zasoby edukacyjne (badania PISA 2009). Dostęp do technologii cyfrowych i informacyjnych jest tak powszechny, że jego brak jest nazywany wykluczeniem cyfrowym. Nie-równości w dostępie oraz umiejętnościach korzystania z tych technologii powodują pogłębienie istniejących podziałów społecznych i stają się istotnym wymiarem wykluczenia społecznego¹⁶.

Dostęp do edukacyjnych zasobów Internetu, umiejętność wyszukiwania i korzystania z informacji znalezionych w sieci oraz umiejętność korzystania z komputera są szczególnie ważne dla uczniów. W Polsce 91,4% uczniów i studentów posiada komputer, a 79% — dostęp do Internetu¹⁷. Dostęp do komputera oraz Internetu jest skorelowany z zamożnością, mieszkaniem w mieście oraz wyższym wykształceniem rodziców¹⁸. Zmniejsza się jednak liczba gospodarstw, które nie mają komputera oraz dostępu do Internetu z powodów finansowych — coraz częstszą przyczyną jest brak motywacji i wiedzy.

2. Dzieci z niepełnosprawnością

2.1. Definicje

Współcześnie, definiując niepełnosprawność, nie mówi się o samym posiadaniu ułomności fizycznych czy umysłowych, nie wymienia się konkretnych jednostek chorobowych. Kładzie się nacisk na jakość funkcjonowania osoby, u której ją stwierdzono i jej relacji z otoczeniem.

Według Światowej Organizacji Zdrowia, termin „niepełnosprawność” obejmuje uszkodzenia, ograniczenia aktywności i utrudnienia uczestnictwa w życiu społecznym. To **złożone zjawisko, oddające relacje między cechami, właściwościami ludzkiego ciała a cechami społeczności, w której on/ona żyje**.¹⁹

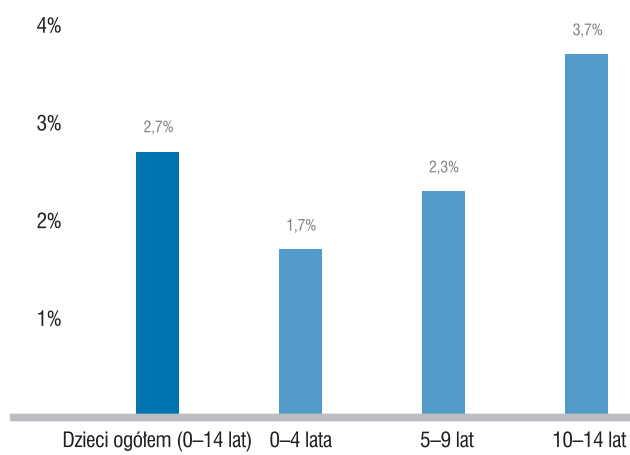
Polski prawodawca precyzyjniej określa niepełnosprawność, w ustawach określających kryteria przyznawania świadczeń.²⁰ W świetle znowelizowanych przepisów **osoby, które nie ukończyły 16. r.ż.** zaliczane są do osób niepełnosprawnych, jeżeli mają „**naruszoną sprawność fizyczną lub psychiczną o przewidywanym okresie trwania powyżej 12 miesięcy, z powodu wady wrodzonej, długotrwałej choroby lub uszkodzenia organizmu, powodującą konieczność zapewnienia im całkowitej opieki lub pomocy w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych w sposób przewyższający wsparcie potrzebne osobie w danym wieku**”.²¹

Wyniki badania stanu zdrowia ludności Polski z roku 2004 realizowanego przez Główny Urząd Statystyczny pokazują, że orzeczenie o niepełnosprawności (niepełnosprawność prawna²²) posiadało **171,3 tys. dzieci** mających 14 lat lub mniej, co stanowiło **2,7%** ogółu populacji dzieci w tym wieku.

W 2009 r. po raz pierwszy przeprowadzono w Polsce Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia. Dostosowano je do polskich potrzeb tak, aby móc porównać wyniki z badaniami stanu zdrowia z lat poprzednich. Ze wstępnych analiz wynika, że orzeczenie o niepełnosprawności posiadało **ok. 170 tys. dzieci**. Stanowi to **blisko 3%** osób w wieku 0–14 lat.²³

Z powyższych danych wynika, że odsetek dzieci z orzeczoną niepełnosprawnością utrzymuje się w ostatnich latach na zbliżonym poziomie.

WYKRES 4. ODSETEK OSÓB Z ORZECZONĄ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ W WIEKU 0–14 LAT.

Źródło: GUS, *Stan zdrowia ludności Polski 2004*, tabl. VII/1.

Raport o stanie zdrowia ludności Polski z 2004 roku (GUS) pokazuje, że największy odsetek dzieci z niepełnosprawnością prawną (3,7%) odnotowano w przedziale wiekowym 10–14 lat. Odsetki niepełnosprawnych dzieci w poszczególnych grupach wieku są podobne w miastach i na wsi, zarówno dla chłopców, jak i dziewczynek.²⁴

2.2. Edukacja

W roku szkolnym 2009/2010 dzieci z niepełnosprawnością stanowiły 0,9% wszystkich **przedszkolaków**. Organizowane są dla nich przedszkola specjalne; w 2009 r. były to 83 placówki (o 8 więcej niż w roku poprzednim).²⁵ Trudno określić, czy liczba miejsc jest wystarczająca, ponieważ w Badaniu Stanu Zdrowia Ludności Polski, gdzie podaje się także liczbę dzieci z niepełnosprawnością, nie ma przedziału wiekowego 3–6 lat.

Dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi²⁶ mogą realizować obowiązek szkolny w szkołach specjalnych lub szkołach ogólnodostępnych (w tym w klasach specjalnych²⁷, integracyjnych²⁸ lub ogólnodostępnych). Zarówno uczniowie szkół specjalnych, jak i ogólnodostępnych mogą mieć nauczanie indywidualne, które może być realizowane m.in. w domu ucznia lub w oddzielnym pomieszczeniu na terenie szkoły²⁹.

Dla dzieci słabo słyszących i niesłyszących, słabo widzących i niewidomych, z niepełnosprawnością ruchową, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim podstawa programowa kształcenia ogólnego jest taka sama jak dla dzieci pełnosprawnych.³⁰

Od roku szkolnego 2002/2003 liczba uczniów z orzeczeniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych na poziomie szkoły podstawowej oscyluje wokół 2,8% wszystkich uczniów **szkół podstawowych**³¹.

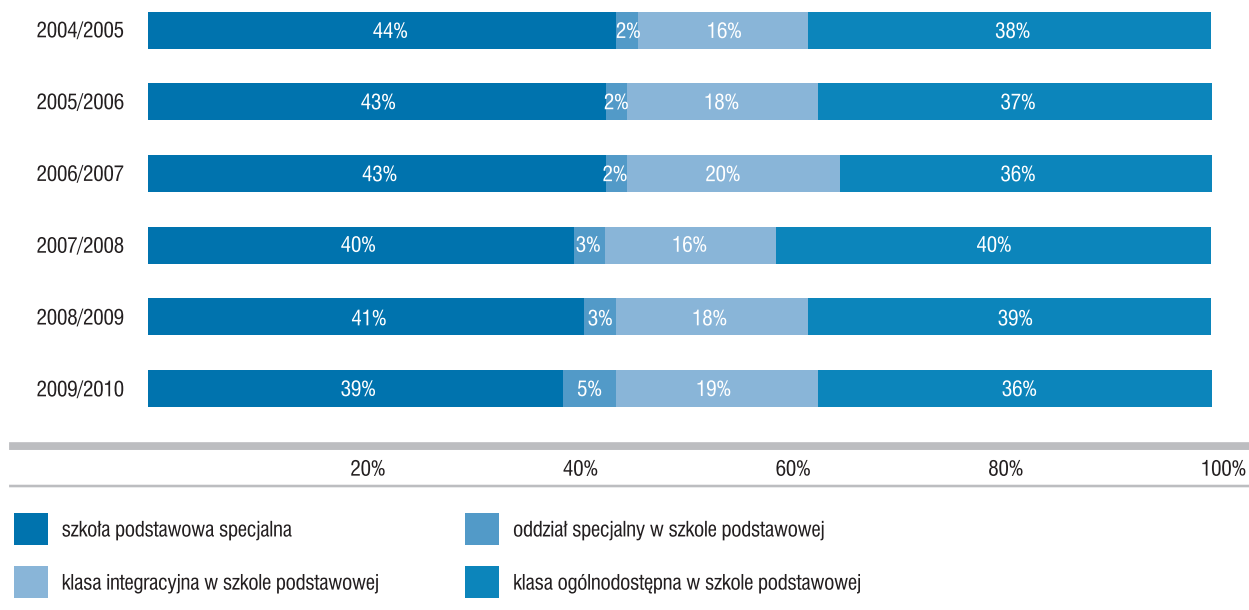
Około 60% uczniów z niepełnosprawnością kształciło się w szkołach podstawowych ogólnodostępnych: w klasach ogólnodostępnych, oddziałach integracyjnych lub specjalnych, a pozostałe 40% w szkołach specjalnych. Analizując zmiany na przestrzeni ostatnich lat, można zauważyć, że procent uczniów w poszczególnych typach szkół nie ulega znaczącym zmianom. Wśród uczniów szkół podstawowych ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (bez szkół specjalnych) **13% dzieci** w roku szkolnym 2009/2010 miało **nauczanie indywidualne**.

Mówią dzieci

W ubiegłym roku długo chorowałem, byłem w szpitalu, a potem jeszcze prawie 2 miesiące w domu. Nie udało mi się nadrobić zaległości w szkole i teraz powtarzam klasę. Nie byłem wcześniej super uczniem, ale teraz nauczyciele traktują mnie jak totalnego nieuka, np. jak dostaję lepszą ocenę z klasówki, to mówią, że na pewno ściągałem. Nikt w klasie mnie nie lubi. — Bartek, 14 lat.

Z telefonów i maili do Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 116 111

WYKRES 5. PROCENT UCZNIÓW ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI W SZKOŁACH PODSTAWOWYCH.

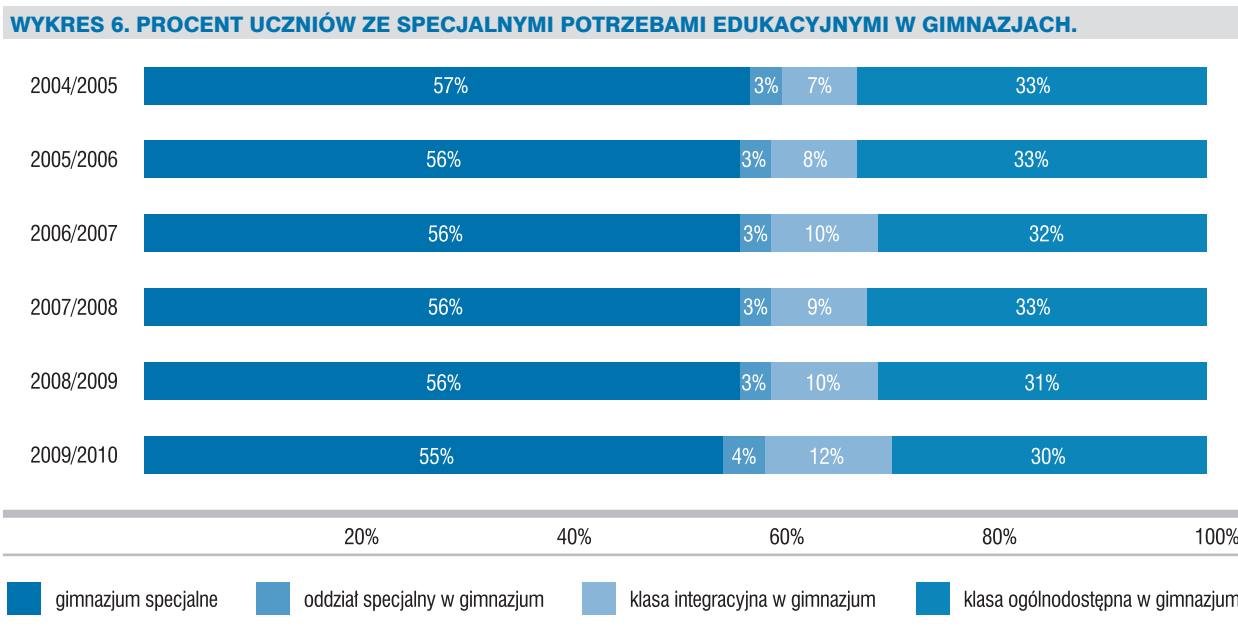

Źródło: GUS (2010), *Rocznik Oświata i Wychowanie 2009*, tabl. 18.

W roku szkolnym 2009/2010 uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi stanowili 4,2% uczniów **gimnazjum**. Inaczej niż w przypadku szkół podstawowych, większość z nich uczęszczała do szkół specjalnych (54,5%).

Podobnie jak w przypadku szkół podstawowych, odsetek uczniów w szkołach specjalnych i w szkołach ogólnodostępnych pozostaje na podobnym poziomie na przestrzeni ostatnich lat.

Wśród uczniów gimnazjów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (bez szkół specjalnych) 14% dzieci w roku szkolnym 2009/2010 miało **nauczanie indywidualne**.

Źródło: GUS (2010), *Rocznik Oświata i Wychowanie 2009*, tabl. 18.

Najliczniejszymi grupami uczniów niepełnosprawnych w szkołach podstawowych ogólnodostępnych są uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną, z zaburzeniami zachowania, z niepełnosprawnością ruchową, słabosłyszący oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi. Podobnie przedstawia się sytuacja w gimnazjach ogólnodostępnych.

TABELA 7. LICZBA UCZNIÓW Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ W SZKOŁACH PODSTAWOWYCH I GIMNAZJACH WG RODZAJU NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI (BEZ SZKÓŁ SPECJALNYCH).

rok szkolny	szkoły podstawowe			gimnazja			
	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2007/2008	2008/2009	2009/2010	
uczniowie:	39 330	39 877	38 090	25 660	26 848	26 071	
rodzaj niepełnosprawności	niesłyszący	187	193	187	113	108	100
	slabo słyszący	2 801	2 847	2 887	1 643	1 687	1 687
	niewidomi	56	59	59	28	28	33
	slabo widzący	1 968	1 996	1 981	1 214	1 234	1 232
	z niepełnosprawnością ruchową	3 522	3 568	3 555	1 934	1 941	1 935
	z upośledzeniem umysłowym w stopniu:						
	lekkim	12 981	12 866	12 218	10 674	10 661	10 536
	umiarkowanym lub znacznym	3 869	3 477	3 267	2 357	2 327	2 178
	z autyzmem	1 070	1 310	1 655	234	282	468
	z niepełnosprawnościami sprzężonymi	4 317	3 979	3 694	2 137	2 079	2 043
	niedostosowani społecznie	179	672	606	192	695	580
	zagrożeni niedostosowaniem społecznym	396	804	875	426	850	788
	zagrożeni uzależnieniem	36	64	21	84	247	71
	z zaburzeniami zachowania	4 157	4 600	4 487	2 268	2 549	2 648
	z zaburzeniami psychicznymi	236	710	670	205	441	415
	przewlekłe chorzy	3 555	2 732	1 928	2 151	1 719	1 357

Źródło: Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych na podstawie roczników GUS Oświata i Wychowanie w latach 2007/8, 2008/9, 2009/10.

Dzieci i młodzież głęboko upośledzona może realizować obowiązek szkolny w ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych. Placówki te mają wspomagać rozwój, wzbudzać zainteresowanie światem zewnętrznym i rozwijać samodzielność. W roku 2002 z tej formy edukacji skorzystało 2 806 dzieci, w roku 2009 ponad 4,5 tys., przy czym miejsc w ośrodkach było więcej niż wychowanków.

Więcej informacji o ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych i szkolno-wychowawczych w rozdziale „Poza rodziną”

Szkoły integracyjne miały być etapem na drodze do kształcenia włączającego. Realizacja pomysłu napotyka na wiele trudności³². Podstawowym problemem jest zbyt mała liczba klas integracyjnych i skupienie ich w kilku miejscach. W rezultacie uczniowie muszą wybrać szkoły poza miejscem zamieszkania, często w innej dzielnicy. Jest to jedna z przyczyn ich wyobcowania i braku integracji. Uczniowie niepełnosprawni i sprawni spędzają czas wolny osobno, nie nawiązują relacji pozaszkolnych, rzadziej uczestniczą w życiu szkoły, klasy. Wspólna nauka nie stwarza okazji do wzajemnego poznania i przeciwdziałania wykluczeniu³³.

Kontrowersje budzi również nauczanie indywidualne, które z jednej strony jest jedyną możliwością nauki dla niektórych grup uczniów, ale jednocześnie pozbawia dziecko możliwości zdobycia ważnych umiejętności społecznych, takich jak np. umiejętność współpracy w grupie, komunikacji z rówieśnikami, podporządkowania się zasadom grupy.

3. Polska a Europa/świat

W porównaniu z innymi krajami europejskimi, w Polsce dzieci relatywnie późno zaczynają korzystać z oferty edukacji przedszkolnej. W 2008 r. do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało niewiele ponad 40% czterolatków, podczas gdy w większości krajów europejskich ponad 80% dzieci w tym wieku objętych jest edukacją przedszkolną³⁴.

Polska natomiast dobrze wypada na tle innych krajów europejskich, jeśli chodzi o długość okresu kształcenia szkolnego, w szczególności kontynuowanie nauki po przekroczeniu etapu, do którego obliguje prawo w danym kraju. Jesteśmy w grupie jedenastu krajów, w których ponad 85% młodych ludzi dwa lata po zakończeniu obowiązku szkolnego nadal się kształci — dla porównania w Niemczech, Wielkiej Brytanii i na Malcie jest to mniej niż połowa populacji młodych ludzi w tej sytuacji³⁵.

Przewidywalna długość kształcenia dla 5-lątka w Polsce wynosi 17 lat i pokrywa się ze średnią europejską. Najdłużej kształcą się młodzi ludzie w Finlandii (ponad 20 lat) oraz w Belgii, Szwecji i Islandii (19 lat). Najkrócej na Cyprze, Malcie i w Luksemburgu (14 lat) oraz w Turcji (mniej niż 13 lat)³⁶.

Polska jest jednym z siedmiu krajów europejskich z najwyższym odsetkiem osób w systemie edukacyjnym, które kształcą się w szkole wyższej — studiuje blisko 23% wszystkich uczących się, podczas gdy średnia dla 27 krajów UE wynosi 17,4%³⁷.

- 1 Kozarzewski P. (2008), *Wykluczenie edukacyjne*, w: *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Jarosz M. (red.), Warszawa, s. 138.
- 2 Białecki I. (2011), *Wykluczenie edukacyjne*, w: *Polski Raport Social Watch 2010. Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Warszawa.
- 3 Delors J. (red.) (1998), *Edukacja — jest w niej ukryty skarb*, Warszawa: Wyd. UNESCO.
- 4 Olubiński A., *Edukacyjne źródła wykluczenia społecznego*, w: *Zaniedbane i zaniechane obszary edukacji w szkole*, Suświłło M. (red.), Olsztyn 2006, s. 17
- 5 Ustawa z dnia 19 marca 2009 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw.
- 6 GUS (2010), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2009/2010*, s. 19–20.
- 7 *Ibidem*, s. 51.
- 8 *Ibidem*, s. 52.
- 9 Na podstawie: Kozarzewski P. (2008), *Wykluczenie edukacyjne...*, *op. cit.*, s. 148–153.
- 10 MEN (2010), *Wyniki Badania 2009 w Polsce. Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD PISA*, s. 85–89, www.ifispan.waw.pl/pliki/pisa_2009.pdf
- 11 Domalewski J. (2006), *Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między strefą „możliwego” i „niemożliwego”*, w: *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, Szafranec K. (red.), Warszawa, s. 236.
- 12 CBOS (2009), *Polacy o upowszechnianiu edukacji przedszkolnej i obniżeniu wieku szkolnego*, Komunikat z badań.
- 13 Oszwa U. (2006), *Rozwój i ocena umiejętności matematycznych dzieci sześciolatków. Badanie gotowości szkolnej sześciolatków*, w: *Doradca Nauczyciela Sześciolatków*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno–Pedagogicznej.
- 14 MEN (2010), *Wyniki Badania 2009 w Polsce...*, *op. cit.*, s. 3.
- 15 Rek M., Woźniak W. (2005), *Wyrównywanie szans? Reforma polskiego systemu edukacji a realizacja idei inkluzji społecznej*, w: *Ekсклюza i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Grotowska–Leder i Faliszek K. (red.), Toruń, s. 150–151.
- 16 Batorski D. (2011), *O cyfrowym wykluczeniu i potrzebie e-Integracji*, w: *Polski Raport Social Watch 2010. Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Warszawa, s. 129.
- 17 Batorski D. (2009), *Korzystanie z technologii informacyjno komunikacyjnych*, w: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza Społeczna 2009: Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa, s. 285.
- 18 *Ibidem*, s. 281–303.
- 19 *Disabilities is an umbrella term, covering impairments, activity limitations, and participation restrictions. An impairment is a problem in body function or structure; an activity limitation is a difficulty encountered by an individual in executing a task or action; while a participation restriction is a problem experienced by an individual in involvement in life situations. Thus disability is a complex phenomenon, reflecting an interaction between features of a person's body and features of the society in which he or she lives.* <http://www.who.int/topics/disabilities/en/>
- 20 Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych; Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Oceny niepełnosprawności u osoby w wieku do lat 16 dokonuje się na podstawie kryteriów określonych w Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 lutego 2002 r. w sprawie kryteriów oceny niepełnosprawności u osób w wieku do 16. roku życia (Dz.U. Nr 17, poz. 162).
- 21 Za: www.idn.org.pl
- 22 Badanie Stanu Zdrowia Ludności Polski pozwala również na określenie liczby dzieci z niepełnosprawnością biologiczną (dzieci z niepełnosprawnością, które nie mają orzeczenia o niepełnosprawności). Liczba dzieci z niepełnosprawnością biologiczną w 2004 r. wyniosła 37,6 tys.
- 23 GUS (2009), *Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia w 2009 r.* (Materiał na konferencję prasową w dniu 23 grudnia 2010 r.).
- 24 GUS (2004), *Stan zdrowia ludności Polski 2004*, tabl. IV/26, s. 52–53.
- 25 GUS (2009), *Rocznik Oświata i Wychowanie*, s. 55.
- 26 Specjalne potrzeby edukacyjne to termin określający osoby z trudnościami w uczeniu się, które mogą wynikać z niepełnosprawności, ale nie są to pojęcia tożsame. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi nie muszą być niepełnosprawni, podobnie jak uczniowie niepełnosprawni nie muszą mieć orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego.
- 27 Klasy, w których uczą się jedynie dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.
- 28 Klasy zarówno dla dzieci z niepełnosprawnością, jak i dzieci pełnosprawnych.
- 29 Za: GUS (2010), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2009/2010*.
- 30 Rozporządzenie MENiS z dnia 26 lutego 2002 w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół — Dz. U. Nr 51, poz. 458, ze zm.: Dz. U. z 2003 r. Nr 210, poz. 2041; Dz. U. z 2005 r. Nr 19, poz. 165.
- 31 GUS (2010), *Oświata i wychowanie 2009*, s. 57.
- 32 *Tendencje w kształceniu integracyjnym w Polsce w latach 2003–2008. Raport* (2009), Centrum Metodologiczne Pomocy Psychologiczno–Pedagogicznej.
- 33 *Piotrek sobie nie poradzi?*, rozmowa z dr Grażyną Mikołajczyk–Lerman, rozmawiał Marcin Markowski, *Gazeta Wyborcza* nr 1, wydanie z dnia 03/01/2011, s. 2.
- 34 *Key Data on Education in Europe 2009* (Kluczowe dane o edukacji w Europie 2009), wydanie 7, lipiec 2009, s. 95–97. Badania przeprowadzone w 32 krajach Europy.
- 35 *Ibidem*, s. 99–100, 104.
- 36 *Ibidem*, s. 108.
- 37 *Ibidem*, s. 109.